

КАДРОВА ПОЛІТИКА ПОЗАШКІЛЬНИХ ОСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ ВОЛИНІ-ЖИТОМИРЩИНИ НА МЕЖІ СТОЛІТЬ

І.М.Можарівська кандидат педагогічних наук,
викладач-методист **Р.В. Можарівський**
викладач-методист **Житомирський**
агротехнічний фаховий коледж

У статті здійснено порівняльну характеристику у підготовці педагогічних кадрів з позашкільної освіти на Волині-Житомищині у другій половині XIX - у першій половині XX ст.

Ключові слова: позашкільна освіта, національні меншини, історико-краєзнавча діяльність, культурно-освітні організації, музеї, бібліотеки, педагогічні курси.

Постановка проблеми

Серед соціальних інститутів виховання й розвитку підростаючого покоління особлива роль належить позашкільній освіті, яка сприяє реалізації індивідуальних і соціальних потреб особистості, що розвивається, розкриттю її творчого потенціалу, формуванню соціально значущих якостей. Загальні концептуальні положення щодо змісту й форм позашкільної освіти, її організації і стратегії розвитку визначаються в законах України «Про освіту» (1991), «Про позашкільну освіту» (2003), Державній національній програмі «Освіта» («Україна ХХІ століття») (1993), Концепції позашкільної освіти й виховання та інших нормативних документах, для яких спільним є визнання пріоритетності реалізації позашкільної освіти та цілісної міжгалузевої багаторівневої системи позашкільних навчальних закладів різних типів і профілів для забезпечення розвитку здібностей обдарованих дітей і молоді. Ці законодавчі акти й документи у поєднанні з багатим історичним досвідом розвитку позашкільної освіти в Україні створюють умови для вироблення нових науково обґрунтованих підходів до організації діяльності позашкільних закладів у поліетнічних регіонах, відкривають можливості відродження національно-виховних традицій і сприяють розвитку освітянської галузі в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Аналіз історико-педагогічної літератури засвідчує, що питання позашкільної освіти були предметом розгляду багатьох дослідників. Так, у розвиток вітчизняної теоретичної бази позашкільної освіти вагомий внесок зробили Л. П. Вовк, Г. П. Пустовіт, О. Л. Савченко, В. О. Сухомлинський, О. В. Сухомлинська, М. Д. Ярмаченко та ін. Історію становлення і розвитку позашкільної освіти в Україні досліджували педагоги В. Є. Берека (соціально-педагогічні основи розвитку позашкільної освіти в Україні), О. В. Биковська (теоретико-методологічні основи позашкільної освіти в Україні), Т. І. Суценко (педагогічний процес у позашкільних закладах), Т. В. Цвірова (розвиток позашкільних закладів різних типів в Україні).

Суттєвий внесок у дослідження процесу розвитку позашкільної освіти на Волині зробили також історики: Т. В. Джаман (розвиток народної освіти на Волині у XVIII - XIX ст.); Л. М. Дровоздюк (освітня діяльність земств Правобережної України); О. І. Кушпетюк (історико-краєзнавча діяльність музейних закладів Волині), С. М. Мішук

(бібліотека Волинського краєзнавчого музею м. Житомира); С. Є. По-намаренко (культурно-освітні організації Волині). Варто також звернути увагу на національне розмаїття проблематики регіональних історичних й історико-педагогічних досліджень, в яких розглядаються певні аспекти теоретичних і практичних проблем становлення і розвитку позашкільної освіти й виховання в національних громадах України (І. А. Балуби, О. Б. Бистрицької, О. О. Войналовича, Ж. М. Ковби, І. Є. Миронової, С. І. Очеретянок, С. В. Петкова, Н. О. Щербак) та безпосередньо Волині (О. А. Буравського, Н. В. Рудницької, Н. А. Сейко, Г. А. Шпиталенко).

Формування цілей статті

Для історії педагогіки України особливо цікавим є злам XIX - XX століть, протягом якого відбувалися докорінні зміни в суспільно-політичному, економічному й культурному житті країни. На етапі затвердження в незалежній державі нових соціально-політичних, економічних та ідеологічних реалій виникає гостра потреба в розвитку сучасної системи освіти, що потребує також урахування багатого історико-

педагогічного досвіду різних регіонів. Одним з них є Волинь-Житомирщина - своєрідний поліетнічний край, що є неординарним зразком контамінації різних культур, нашарування мовних стихій і яскравим прикладом залежності освітніх процесів від соціально-політичних, економічних, культурних та релігійних чинників, що зумовлюють певні тенденції.

У статті пропонується розглянути процес підготовки педагогічних кадрів для позашкільної освіти у другій половині XIX - на початку XX ст. на Волині-Житомирщині.

Виклад основного матеріалу

Кадрова політика царського уряду бере свій початок ще з кінця XVIII століття, коли домашнім вихованням російських підданих стали масово займатися представники французької еміграції, яких посол Франції у Росії назвав втікачами-дезертирами, банкрутами та розпусниками, тобто «піною Франції» [1, с. 46]. Проблема підготовки педагогічних кадрів засвідчували також польський письменник і громадський діяч Ю. І. Крашевський [2, с. 314]. Саме тому 1755 року в Російській імперії іноземцям було заборонено займатися навчально-виховною діяльністю без спеціального дозволу на те

Академії наук.

На території Волині-Житомирщини кадрова політика держави в галузі позашкільної освіти до 1831 року формувалась на засадах визнання царським урядом польської культурної домінанти волинського краю, де позашкільна освіта активно реалізовувалася представниками католицького духовенства та свідомими громадянами польського походження, планувалось відкриття інституту гувернанток, шкіл народних вчителів, курсів садівництва та сільського господарства тощо. Однак після поразки польського повстання грандіозним «польським» планам щодо розвитку спеціальної та позашкільної освіти не судилося збутися. В основу кадрової політики царського уряду було покладено принцип встановлення у поліетнічному регіоні російсько-православної домінанти, в результаті чого переваги при працевлаштуванні завжди надавались росіянам [3, с. 12]. Якщо викладачі і лектори перших недільних шкіл мали достатньо вільні можливості для здійснення педагогічної діяльності [4, с. 63]. то «Положення...» від 25 травня 1874 року та Циркуляр міністерства народної освіти від 3 травня 1875 року вже вимагали отримання обов'язкового допуску від інспектора народних училищ, який ретельно вивчав кожну кандидатуру.

Слід зазначити, що в багатьох національних громадах Волині позашкільна освіта здійснювалась рідною мовою національних меншин і сприяла закріпленню у них національної ідентичності [5, с. 15, 30]. Саме тому позашкільна діяльність етнічних громад Волині стала об'єктом найпильнішої уваги царського уряду, який розпочав системну заміну національних педагогів російськими, що мали кращий рівень соціального захисту й активно несли в неросійські етноси відчуття вищості російської культури. Місцева преса того часу містить багато прикладів встановлення ідеологічного контролю над усіма «іновірцями-колоністами» [6, с. 31]. Цілком зрозуміло, що русифікаторська політика російського уряду зустрічала опір з боку національних громад. Так, інспектори народних училищ Волині в 90-ті роки XIX століття відзначали факти «недобросовісного» ставлення багатьох педагогів у національних громадах до виконання вимог міністерства. Відомо, наприклад, що німецькі вчителі під виглядом Закону Божого вивчали рідну мову, не подавали клопотань про придбання російськомовних підручників, не відвідували курсів перепідготовки, у позашкільній роботі розмовляли зі своїми вихованцями лише рідною

мовою, іншими словами намагались усіма можливими способами захистити свою мову, а значить і сам факт існування свого етносу [7, Арк. 3-6].

У другій половині XIX - на початку XX століття характерною особливістю формування системи позашкільної освіти на Волині була відсутність спеціальних закладів для підготовки позашкільних працівників, у ролі яких виступали, як правило, викладачі навчальних закладів, культурні, наукові і громадські діячі краю, представники кліру. Наприклад, вагомий внесок у цю справу зробили викладачі Житомирського рабинського училища: у позашкільних закладах Волині ефективно використовувалася граматики єврейської мови (1856) Хаїма Цебі Лернера [8, с. 12], «Моральні повчання» та «Житейська мораль» Лазара Цфейфеля, лекції викладачів Я. Ейхенбаума, М. Сухоставера та інших. Бібліотечною та музейною діяльністю на Волині займались переважно випускники вищих навчальних закладів, краєзнавці, ентузіасти власної справи, причому досить часто на кошти меценатів. Найбільшу активність виявляли вчителі німецьких, єврейських, чеських та польських шкіл, організовуючи бібліотеки, відкриваючи національні періодичні видання, створюючи чисельні товариства, тим самим пропагуючи власну культуру та самобутність. Позашкільна діяльність учнівських квартир забезпечувалась їх утримувачами, здебільшого освіченими самотніми жінками польського походження, які вважали своїм обов'язком організовувати дозвілля молоді.

На початку XX століття методика позашкільної діяльності була частиною змісту педагогічної освіти второкласних шкіл духовного відомства, церковно-учительських шкіл, підпорядкованих св. Синоду, педагогічних класів при гімназіях Міністерства народної освіти, педагогічних курсів для підготовки вчителів церковних і народних шкіл. Майбутніх педагогів учили проводити екскурсії, свята, урочистості, концерти, організовувати хори і найголовніше - забезпечувати постійний контроль за позашкільним життям учнівської та гімназійної молоді. У цей період в якості методичної літератури, яка скеровувала педагогічну діяльність майбутніх позашкільних працівників Волині, виступали інструкції, настанови, поради, рекомендації посадових осіб, представників духовенства, викладачів курсів. У цілому всі ці поради сходилися в тому, що позашкільна освіта мала забезпечувати виховання жінок як вірних дружин і турботливих матерів, а чоловіків -

відданих Богові і царю громадян.

Докорінні зміни у ставленні уряду, громадськості і приватних осіб до кадрового забезпечення позашкільної освіти на Волині принесла земська реформа 1911 року та революційні події 1917 року. Введення земства дозволило розширити мережу педагогічних курсів і залучити значно більшу кількість науково-педагогічних працівників до позашкільної діяльності, а принесена революцією нова ідеологія вперше зробила позашкільну освіту особливим об'єктом державної уваги. У цей час забезпечення позашкільних установ педагогічними кадрами та організація їх систематичної перепідготовки було проголошено важливим завданням реформування радянської системи освіти.

У архівних матеріалах з розвитку народної освіти в Житомирському повіті за 1919 - 1921 роки зазначалося, що особливої актуальності набувало питання підвищення авторитету вчителя-позашкільника, на якого покладалися стратегічно важливі завдання «вирвати дитину з гамірної сімейної атмосфери і частково з вулиці і помістити її в дитячий дім; пропустити всіх дітей шкільного віку через нову трудову школу; сформувати політичну свідомість серед селянства і ліквідувати неписьменність дорослого населення» [9, арк. 22]. Таким чином позашкільний педагогічний працівник мав стати ідеологічною зброєю у боротьбі зі старим способом мислення і стилем життя і тому кадрова політика держави була спрямована на його «ідейне загартування». У діяльності Народного комісаріату освіти з перепідготовки і підвищення кваліфікації педагогічних працівників можна виділити два етапи.

На першому етапі (1920 - 1923): ЦК КП(б)У видав циркуляр «Про залучення та використання спеціалістів» (1921), який орієнтував на диференційний підхід до оцінки «старих» спеціалістів та орієнтував переймати у них все найкраще [10, с. 22] РНК УСРР прийняла постанову «Про облік культурно-освітніх працівників» (1921) [11, с. 89-91], що сприяла збереженню вчительських кадрів і працевлаштуванню їх у мережі позашкільних установ соціального виховання, та декрет «Про шкільну зобов'язальність працівників соціального виховання» (1921), який усіх учителів віком до 40 років зобов'язував протягом трьох років підвищити політичну й педагогічну підготовку на шестимісячних курсах. Однак на першому етапі ця робота велась стихійно і не мала належної ефективності. Характерною ознакою «перепідготовок» стало зміщення головної центру уваги з підвищення професійної підготовки вчителів на їх політичну освіту, що зумовило потужну ідеологічну

спрямованість навчальних програм усіх курсів. На другому етапі (1924 - 1929) було створено спеціальне бюро з перепідготовки вчителів і позашкільних працівників у центрі, губерніях і округах (1924) і тому цей процес набув планомірного характеру з диференціацію курсів за змістом.

З 1924 року Народний комісаріат освіти значно активізував роботу з підготовки кадрів для національних освітніх установ Волині-Житомирщини. Причиною цього стало переконання представників нової влади в тому, що більшість національних педагогів проводять «попівську політику», агітують проти радянської влади [12, с. 60] є представниками «старої» школи, а тому не можуть відповідати своєму призначенню і потребують заміни. Як зазначав нарком освіти М. Скрипник «питання кадрів в аспекті національних проблем означає питання остаточного розв'язання того, хто керуватиме національно-культурним розвитком ..., чи керуватиме стара інтелігенція, чи керуватимуть нові сили». Відтак, у національних освітніх закладах Київської, Подільської та Волинської губерній розпочалася масова чистка педагогічних кадрів, головний удар якої мав спрямовуватися на патріотично настроєні елементи [13, арк. 2]. Педагогів Волині-Житомирщини масово звільняли за «зв'язки з куркульськими елементами» [14, арк. 43] або участь у «контрреволюційних вечірках».

Для підсилення «пролетарського елементу» в середовищі чеських учителів: планувалось викликати освітян із Чехословаччини (безробітних членів союзу комун, учителів-комуністів); організувати вчительські курси шляхом залучення пролетарсько-налаштованої чеської молоді, [15, арк. 109], розпочати роботу семінару з підготовки вчителів для чеських шкіл при Житомирському ІНО [12, с. 60] та чеського відділу при Коростишівському педагогічному технікумі, формувати з губерньського фонду чеські пересувні бібліотеки; надавати належну допомогу в організації чеських сільрад в селах Головин, Дідова Гора, Мошановка та ін. Для німецьких, польських і єврейських учителів проводились окружні курси, налагоджувалась освітня справа в новоствореному польському (Мархлевському) районі, було створено польську кафедру при українських педкурсах.

Радянський період розвитку позашкільної освіти характеризується також активним пошуком ефективних форм перепідготовки педагогічних працівників для національних громад Волині-Житомирщини. Наприклад, частими в регіоні стали з'їзди вчителів. Зокрема, для

підвищення ідейного й фахового рівня німецьких освітян з'їзди німецьких учителів пройшли у м. Пулинах (1920) та колонії Стара Буда, (1921) [16, с. 69]. У 1924 - 1925 роках було організовано і проведено 4 конференції національних робітників: польських (1), єврейських (2), німецьких (1), на яких розглядались питання розвитку дитячого руху, політичної роботи на селі, розвитку позашкільної освіти в регіоні, а також перепідготовки педагогічних кадрів. Для підвищення рівня єврейських вчителів протягом 1928 - 1929 навчального року відбулися три конференції житомирського вчительства та окружна конференція єврейських культурних робітників Волині за участю представників сільрад та громадських організацій.

Окрім з'їздів і конференцій, для вдосконалення підготовки національних позашкільних працівників використовувались також педагогічні наради, семінари, виїзди культурних робітників до містечок Волині, вечори, конференції читачів періодичних видань тощо. Проте найбільше уваги у радянський період було приділено організації національних учительських курсів, які покликані були ліквідувати найбільшу кадрову проблему - дуже низький рівень ідеологічної і педагогічної підготовки вчителів-позашкільників і забезпечити реалізацію ленінської схеми переходу інтелігенції до визнання Радянської влади - «від ворожості більшовизмові спочатку до нейтральності, потім до підтримки його». У ці роки радянські лідери, як колись і царські ідеологи, змушені були визнати, що справі політичної освіти населення активний національний розвиток етносів завдавав більшої шкоди, ніж порівняно низький рівень педагогічної підготовки їхніх учителів. Отож на практиці головною метою курсів стало підвищення політичного рівня курсантів, наближення їх до ідей комуністичної партії, а вже потім - озброєння мінімумом навиків у галузі освіти.

Висновки з дослідження

У контексті даної проблеми варто звернути увагу на те, що наявність педкурсів національного спрямування не означала, що всі їх слухачі належали до відповідної національності. Більше того, на деяких педагогічних курсах, які готували вчителів для обслуговування населення певної національної меншини, представники даної етнічної групи не тільки не були домінуючою більшістю, але й нерідко становили меншість. Крім того, з боку частини радянських працівників проводилася не завжди виважена політика, яка базувалася на упер-

дженій оцінці національного вчителства, як контрреволюційної та націоналістичної сили. Таким чином стала реалізовуватись радянська кадрова політика в галузі освітнього розвитку національних громад країни: під пишними формами радянської турботи про національну освіту в етнічних громадах поступово вмирав справжній національний дух і культурний колорит позашкільного життя неросійських народів.

Варто наголосити, що в дореволюційний період спеціальних установ з підготовки педагогічних кадрів для позашкільної освіти не існувало, тому в ролі позашкільників добровільно виступали викладачі навчальних закладів, краєзнавці, культурні, громадські та релігійні діячі Волині, що унеможливлювало здійснення постійного державного контролю за розвитком цієї справи. Відтак, радянський уряд, враховуючи цей «недолік» кадрової політики царської Росії, запровадив системну політичну підготовку педагогічних працівників для позашкільної роботи у всіх національних громадах Волині-Житомирщини (педагогічні курси, наради, конференції, з'їзди) та організував регулярний контроль за їх діяльністю.

У роботі з'ясовано, що кадрове й матеріально-технічне забезпечення позашкільних закладів освіти Волині дореволюційного періоду не мали системного характеру і цілковито залежали від ініціативи викладачів, краєзнавців, культурних, громадських, релігійних діячів Волині та допомоги добродійних товариств і приватних осіб. Характерними особливостями радянського періоду стали: запровадження системної політичної підготовки педагогів-позашкільників (педагогічні курси, наради, конференції, з'їзди), забезпечення державного фінансування позашкільних закладів освіти та встановлення контролю за їх діяльністю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Єршова Л. М.* Жіноча освіта на Волині / Л. М. Єршова. - Житомир: «Полісся», 2006. - 488 с.
2. *Кгаягемякі Л* Бізйу йо гойзіпу. 1820 - 1863. С'зсзс І. кга|и. - Кгакоте, 1982. - 524 8.
3. *Бабійчук В. В.* Етнічний фактор в освіті Волині у ХІХ столітті / В. В. Бабійчук // Етнонаціональні процеси на Правобережній Україні: минуле й сучасне. Науковий збірник. - К. - Житомир, 1998. - С. 10 - 13.
4. *Коляда Н. М.* Розвиток недільних шкіл в Україні. Друга половина ХІХ - поч. ХХ ст. / Н. М. Коляда. - К. , 2007. - 208 с.

5. *Гофман І.* Чехи на Волині / І. Гофман; [пер. з чеської Я. Орнст]. - Прага, 1998. - 30 с.

6. *Надольська В.В.* Чеські навчальні заклади Волинської губернії у другій половині XIX ст. // Збірник «Чехи на Волині». - 117 с.

7. Об организации подготовительных занятий для учителей немецких школ при народных училищах в связи со слабой подготовкой (1892 г.) // ЦДА. - Ф. 707. - Оп. 296. - Спр. 68 (ч. I). - 63 арк.

8. *Іващенко О. М.* Євреї на Волин: кінець XVIII - початок XX століття / О. М. Іващенко, Ю. М. Поліщук. - Житомир : Видавництво «Волинь», 1998. - 192 с.

9. Звіт про стан та розвиток народної освіти в повіті за 1919 - 1921 рр. // ДАЖО. - Ф. Р-2524. - Оп.1. - Спр. 119. - 50 арк.

10. *Масненко В. В.* Вчительство та становлення радянської школи на Україні в I пол. 20-х рр. / В. В. Масненко // Український історичний журнал - 1990. " № 12. - С. 100 - 105.

11. Культурне будівництво в Українській РСР: Важливі документи Комуністичної партії і Радянського уряду. 1917 - 1959. 36. Документів. - К., 1959. - Т. 1. - С. 80, 89.

12. Чехи на Волині : історія і сучасність : матеріали Міжнародної науково-краєзнавчої конференції. - Житомир - Малин, 2001. - 117 с.

13. ЦДАВО України. - Ф.1. - Оп. 20. - Спр.1542. - Арк. 2.

14. Річні звіти та плани роботи Волинської окрінспектури народної освіти за 1926 - 1927 рр. // ДАЖО. - Ф. Р-266. - Оп. 1. - Спр. 30. - 68 арк.

15. О политпросветительной работе среди чешского населения Вольнской губернии, 1923 г. // ДАЖО. - Ф. Р-31. - Оп.1. - Спр. 55. - 206 арк.

16. Національні меншини на Пулинщині (про німецький округ) // Національні меншини Правобережної України. Історія і сучасність : науковий збірник «Велика Волинь» : праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. - Житомир, 1998. - Т. 18. - 234 с.

Тіе агіісіе «іеаіз \\\i(Ь (ііе сотрагаіііуе сѳагаіегігаііоп іп ехігаісіггісііаг егіісаііоп Мзіуп-Хѳуіотуг гедіоп іп (ііе зесопі Ёаіѳ оѳ (ііе 19 (1 сепіігу - (ііе Ёігз(Най оѳ (ііе 20th сепіігу.

Кеу \\\og<1 ехітасітсіаг е^ісаііоп, паііопаі тіпогіііез, Бізіогісаі апі

Іосаї Бізіогу асііуїїез, сиїіигаї апй ейисаїіопаї огдапігаїіопз, тизеитз,
ІіЬгагіез, регіадодісаї соигзез.

УДК 37.018:378.094